

לערוף את ראשו של המלך: ספרו של פוקו חייבים להגן על החברה ובעיית הריבונות

אנדרו ו' ניל

בית הספר לפוליטיקה, לפילוסופיה, ליחסים בינלאומיים ולסביבה, אוניברסיטת קיל, סטפורדשייר,
בריטניה

ברם, מה שנחוץ לנו זו פילוסופיה מדינית שאינה נבנית סביב בעיית הריבונות... עלינו לערוף את ראשו של המלך: הדבר צריך עדיין להיעשות בתורת המדינה.
Michel Foucault, 1977. "Truth and Power," p. 121.

קהל קוראיו האנגלוסקסים של מישל פוקו מכירים זה מכבר את עניינו בבעיית הריבונות. אולם רק לאחרונה, עם תרגומה לאנגלית של סדרת ההרצאות שנשא פוקו בקולד' דה פרנס – סדרה שכה מרבים לצטט ממנה – *Society Must Be Defended* (Foucault 2003), אנו יכולים להתמודד עם מלוא היקפם של מחקריו בתחום זה. במאמר זה אטען כי *Society Must Be Defended* הוא טקסט חשוב ומתחכם, המאפשר לנו להתחיל להבין את מורכבותה של הריבונות כאתר רוחש בעיות פוליטיות ופילוסופיות. ההרצאות הן בגדר תרומה בעתה וגם תרומה נחוצה עד מאוד לדיון הביקורת-תיאורטי על הריבונות, דיון שניעור אמנם לתחייה, אך עודנו בלתי מספק ברובו. אין ספק שדיון זה צבר תנופה בתגובה על הטענות האלימות והפולמוסיות על הריבונות, המועלות מאז 11 בספטמבר 2001 בשם ה"מלחמה בטרור" וה"התנגדות" לו. הריבונות שוב כובשת את קדמת הבמה בבחינת בעיה דוחקת בת-זמננו, אם לשפוט לפי הפרקטיקות של "מצבי החירום", האימפריאליזם והחייאתו של קרל שמיט (Schmitt) כתיאורטיקן של הבעיות הללו בניסוחן הקיצוני ביותר.

לפיכך, במקום לפרש את ההרצאות כתוספת גרידא למכלול יצירתו של פוקו, אני מבקש לטעון כי *Society Must Be Defended* הוא טקסט חשוב ביותר בזכות עצמו, בכל הנוגע לחשיבה על הבעייתיות הפוליטית-תיאורטית בת-הקיימא של הריבונות. הקריאה שאציע לקובץ זה תערער על הקריאות הקיימות של פוקו בסוגיית הריבונות, ובד בבד תבליט את דלותו של הוויכוח הניטש על הריבונות בתקופה שלאחר 11 בספטמבר. קריאה זו תסייע,

* Andrew W. Neal, 2004. "Cutting Off the King's Head: Foucault's *Society Must Be Defended* and the Problem of Sovereignty," *Alternatives* 29: 373–398. תרגמה מאנגלית איה ברור.

כך אני מקווה, לפתח הבנה מורכבת יותר של הריבונות כאתר של בעיות פוליטיות-תיאורטיות משמעותיות.

11 בספטמבר ו"מצב החירום" הריבוני: אגמבן, שמיט ובנימין

בטרם אגש לדון ב-"*Society Must Be Defended*", אציג את מונחיו הבסיסיים של הדיון התיאורטי-ביקורתי המתנהל לאחרונה על הריבונות. אפשר לזקוף לזכותו של ג'ורג'יו אגמבן (Agamben) את הקישור המפורש בין סוגיית הריבונות לבעיה של מצב החירום, שבו מקדימים תרופה למכה ואגב כך מנציחים במונחים תיאורטיים חלק ניכר מן ההיגיון הריבוני המגולם בפוליטיקה העולמית בעידן שלאחר 11 בספטמבר. מצב החירום הופך למושג פוליטי מושחז במיוחד, המשמש כדי לאפיין ולבקר את הפרקטיקות הפוליטיות הפולמוסיות הננקטות מאז 11 בספטמבר, כביכול בשם ה"מלחמה בטרור". פרקטיקות אלו כוללות את מחנה המעצר במפרץ גוונטנמו, את כליאתם של זרים החשודים בפעילות "טרוריסטית" בבית הכלא פֶּלְמֶרש בלונדון, את חיסולם ללא הליך משפטי של "טרוריסטים" בידי ארצות הברית במדינות שלישיות,¹ את מלחמת ה"מנע" בעיראק, את השימוש בהיתר בעיניים במדינות מערביות,² את הטיפול המפלה במוסלמים, את הקשחת ההליכים להענקת מקלט מדיני ולהגירה לאירופה (9, chap. 2004, Guild) וכן הלאה.

בספרו *Homo Sacer* (Agamben 1998) אגמבן קושר את הדיון בן-זמננו בריבונות לשני תיאורטיקנים: קרל שמיט וולטר בנימין. אף על פי שהאפשרויות בשום אופן אינן מתמצות בשמיט ובנימין, השניים נחשבים למבטאיה הנוקבים ביותר של בעיית הריבונות ושל מצב החירום הריבוני.

בניסוחו השנון מאוד של שמיט ([1922] 2005, 25), "ריבוני הוא מי שמכריע על מצב החירום". לדידו של שמיט, עצם הגדרת הריבונות טמונה ביכולת להכריז על מצבי חירום החורגים מן הנורמה בתחומים כגון חירויות האזרח, זכויות האדם ושלטון החוק. אגמבן טוען כי צורת הריבונות האַטְטִיסְטִית חסרת הפשרות של שמיט היא תגובה שמרנית לתפיסה האפוקליפטית של השלטון הריבוני המונחת בבסיס חשיבתו של בנימין.³ בתיזות שלו "על מושג ההיסטוריה", בנימין (1996) טוען כי אנו נכנסים לתקופה היסטורית שבה מצב החירום

¹ העיתון *The Guardian* דיווח ב-6 בנובמבר 2002: "ארצות הברית הואשמה אמש בחיסול ממוקד של שישה חשודים בחברות בארגון אל-קאעידה, שנהרגו בתימן ביום א בפעולה הראשונה במה שלדעת מומחים עשוי להיות עידן חדש של 'לוחמה רובוטית'". המונח לוחמה רובוטית מתייחס לשיגורו של טיל "הֶלֶפִיר" ממזל"ט "פְּרֵדִיטֹר".

² Gillan 2003. ראו גם מחלוקות מאוחרות יותר על הטיפול באסירים בכלא אבו גרייב ובמקומות אחרים.

³ כוונתי לספריו של שמיט, תיאולוגיה פוליטית ([1922] 2005) ו-"*The Concept of the Political*" (Schmitt [1932] 1996). בקריאה שגורה של ספרים אלו שמיט מוצג כמי שמבטא בכיור רב את המתח הסמכותני המצוי בחשיבה פוליטית אטטיסטית מודרנית.

נעשה לנורמה, תקופה המשליכה אותנו אל "מצב חירום מתמיד"⁴. מודל זה הופך לביטוי של פרשנות קיצונית יותר של הפוליטיקה העולמית בת־זמננו. קריאה בנימינית של ההווה מרמזת לכך שהשלטון הפוליטי הריבוני עובר כל גבול והופך למוחלט.

ניתוחו של אגמבן אמנם מועיל ומדויק, אולם הוא מציג את בעיית הריבונות כמונחים א־פוליטיים למדי ומשפטיים־פילוסופיים בתכלית, ואגב כך מרוקן מתוכנם את העיקרון ואת הפרקטיקה המורכבים של הריבונות. קריאתו של אגמבן את שמיט ואת בנימין נועדה להדגים את הגיון הריבונות, ובתוך כך הוא יוצר שני ניגודים קריקטוריים, המדגימים בעילות את דטרמינציית־העל (overdetermination) של הבעיה, אך אינם משכילים לחמוק ממנה או לפתוח אותה.⁵ ניסוחה של הבעיה כמונחים בינאריים אלו פשוט משעתק את המכנים הדואליסטיים השוררים בשיח של הריבונות המדינתית המודרנית (ולאמיתו של דבר, בצורת מוקדמות רבות של השיח הפוליטי).

Society Must Be Defended, לעומת זאת, מנסה להציג ביקורת היסטורית על הריבונות כפי שזו מובנת בשיח התיאורטי־פוליטי ובישיח הפוליטי וההיסטורי באופן כללי יותר. המטרה העיקרית של פוקו היא המודל המשפטי מבית מדרשו של תומס הובס, מודל הרואה בריבונות מערכת כוחות בעלת מרכז אחד:

בקיצור, עלינו לזנוח את מודל הלווייתן, אותו מודל של אדם מלאכותי שהוא בד בבד אוטומטון, אדם מיוצר, אך גם אדם אחיד המכיל את כל בני האדם הממשיים, שגופו בנוי מאזרחים, אך הריבונות היא נשמת אפו. עלינו לחקור את השלטון מחוץ למודל הלווייתן, מחוץ לשדה שתוחמים הריבונות המשפטית ומוסד המדינה (Foucault 2003, 34).

בכך מסתמנת תשובה ניצחת לאגמבן. באמצעות דחיית המודל המשפטי של הריבונות מבית מדרשו של הובס, פוקו דוחה במובלע גם מודלים של שלטון הבאים לידי ביטוי באופן שבו אגמבן קורא את שמיט ואת בנימין. לדידו של פוקו, מערכת משפטית של שלטון הנובע ממרכז אחד ומערכת מוחלטת ואפוקליפטית של שלטון אינן אלא ביטויים של אותו מודל יחיד של ריבונות, שאותו עלינו לדחות.

במקום מודל של שלטון הנגזר מתנאים ייחודיים של אפשרות, הבאים לידי ביטוי בריבונות מדינתית מודרנית, פוקו מציע תחילה שנבחן את השלטון תחת הכותרת של ריבוי יחסי כוח הבאים לידי ביטוי במלחמה מתמדת המונחת בבסיס הדברים. בעוד שהמודל

⁴ "מצב החירום המתמיד" קשור גנאלוגית למהפכה המתמדת של מאו צה טונג ולדיקטטורה של הפרולטריון במרקסיזם. ראו בנימין 1996.

⁵ למעשה, אנדרו נוריס (Norris 2003, 6–16) מפריך ביסודיות את הגיון טיעונו של אגמבן בצינון כי אם אכן, כפי שהלה טוען, הדוגמה ומצב החירום חייבים להתקיים בנפרד מן הנורמה, אי־אפשר לקבל את הטענה שמחנה הריכוז של מצב החירום הוא הפרדיגמה של הנורמה המודרנית. "מאחר שהדוגמה קודמת לכלל ומגדירה אותו, אגמבן אינו יכול להסתמך על כלל או על קנה מידה עצמאיים להצדקת טענתו שהמחנות הם דוגמה למשהו" (שם).

ההובסי של הריבונות המודרנית התכונן כניתוק קיצוני, דואליסטי, זמני ומרחבי מן המלחמה הטרום-מודרנית של הכל-בכל, פוקו טוען כי המלחמה היא מעולם לא נעלמה באמת. היא נמשכת, הוא טוען, במארג של הפוליטיקה המודרנית, בשיחיה ובמוסדותיה. בהפכו את מימרתו המפורסמת של קלאוזביץ, הוא לוכד את הרעיון הזה בהיפותיזה הראשונית שלפיה הפוליטיקה, עשויה להיות המשכה של המלחמה באמצעים אחרים, ולא להפך. אולם הצעה זו מעוררת תגובות עזות.

התקבלות התיזה של פוקו על הריבונות

הן הקריאות הקושרות כתרים לפוקו המפלט עם המלחמה והן אלו המותחות עליו ביקורת חושפות מדוע בעיית הריבונות היא כה כבדת משקל. מצד אחד, פול ויין (Veyne) וז'יל דלז (Deleuze) ששים לאפיין את פוקו כאיש מלחמה.⁶ מצד אחר, יורגן הברמס דוחה את האופן שבו הבין פוקו את השלטון, כ"פעולת הגומלין של צדדים ניצים, פֶרשת המבוזרת של עימותים גופניים, פנים-אל-פנים, ובסופו של דבר כחדירה היצירתית אל תוך יריב גופני המוכנע ואגב כך עובר סובייקטיביזציה" (הברמס מצוטט אצל Hanssen 2000, 97). הברמס מאשים במפורש את פוקו שהוא חסיד של שמיט ובכך מעלה באוב קריקטורה ליברלית סטנדרטית המציגה את שמיט בתור "אחר" מסוכן.⁷ מה שמדאיג את הברמס בתפיסת השלטון של פוקו זו האפשרות של פוליטיקה כמלחמת אזרחים: למעשה, האפשרות של מצב שבו כל דאלים גבר, מצב שנעדרים ממנו יסודותיה של חברה "אזרחית".

בספרה *Critique of Violence*, ביאטריס הנסן (Hanssen 2000, 147) ניגשת לקרוא את *Society Must Be Defended* במטרה לברר את כתב האישום של הברמס נגד פוקו. בסופו של דבר, היא מכריעה לחובת האחרון, מאחר שאינו משכיל לשמור על מרחק מתאים מן הדמויות הבלתי ליברליות בעליל המסייעות לו לבנות את ביקורת הריבונות שלו. תגובתה היא לצמצם את פוקו לכלל ליברל מסוג כלשהו באמצעות דחיית אותם ההיבטים בעבודתו התורמים לדימוי של פוקו כאיש מלחמה. היא מעלה על נס קריאה אנמית של פוקו המְשוּוה צורת רבים לסובייקטיביות ולאתיקה ומציגה "הזמנה פרובוקטיבית להותיר מאחור את הגבולות המקובלים ולהמציא את עצמך מחדש בשעה שאתה/ פותח/ת בדו־שיח עם אחרים" (שם, 157).

אף אחת מן הקריאות הביקורתיות האלה של פוקו אינה מניחה את הדעת, ועם זאת הן מאלפות ביותר. הן מדגימות מדוע הטקסט הפרובוקטיבי של פוקו נוגע בלב-לבו של מה

⁶ לאזכור של ויין, ראו Hanssen 2000, 157; לאזכור של דלז, ראו Reid 2003.

⁷ זוהי קריאה גסה מאוד של שמיט. הברמס אינו מודע כמדומה לשורשיה ההובסיים של הצורה הדמוקרטית של הכוח הלגיטימי שלו עצמו ולכך ששמיט מגלם את המתחים הסמכותניים הנוכחים אצל הובס ובקאנון הליברלי. הדחייה העוקצנית שדוחה הברמס את שמיט היא בחזקת סירוב לעסוק ברצינות בריבונות, בין כבעיה של גבול ובין כבעיה של ייסוד. ראו Habermas 1989.

שמונח על כף המאזניים בבעיית הריבונות. הסיבה לכך שהצעתו הפרובוקטיבית של פוקו בדבר המלחמה המתמדת, המצויה בבסיס הפוליטיקה, מעוררת זעם ביקורתי מצד אנשים דוגמת הברמס והנסן מחזירה אותנו לדואליזם של הובס: הנתק בין הריבונות המדינתית המודרנית לבין מה שהובס הניח שקרה רק בעבר, אך למעשה הוסיף להתקיים בחוץ. פוקו דוחה את הכפפת המלחמה לפוליטיקה – מהלך המפתח של הריבונות המודרנית – ובכך הוא מקעקע בכוח את כל ההישגים והעקרונות הנשענים על יסודות אלו: חירויות אזרח, דמוקרטיה, שלטון החוק, רפובליקניות, שלום אזרחי ואפשרויותה של הקדמה. לאור טענתו כי המלחמה שוכנת מתחת לפוליטיקה ובצדה יחסי כוחות רבגוניים, יש המפרשים את פוקו כמי שמייחס ערך לסכסוכים מפלגתיים או לברבריות טרום-מודרנית מסוגים שונים. הביקורת הללו על דברי פוקו בנושא הריבונות מעלות באוב את רוח הרפאים של מה שהיתה למעשה המלחמה הטרומ-מודרנית של הכל-בכל נוסח הובס. הן מבקשות אחת משתיים: לבטל את פוקו כמסוכן או להציגו כסוג של ליברל ידידותי יותר ומאגרת פחות. אולם הסרת הבעיה בדרך זו היא בדיוק הדבר שנגדו יוצא פוקו חוצץ. למרבה האירוניה, אך באופן מאלף ביותר, לפסילת התערבותו של פוקו בבעיית הריבונות אחראי שיח הריבונות, העומד בסימן דטרמינציות-על, עצם השיח שאותו הוא מנסה לבקר. לפיכך גישתו הפרובוקטיבית של פוקו לבעיית הריבונות המשפטית המודרנית היא בעלת ערך, ולו רק משום שהיא חושפת את חשיבות הדבר המונח על כף המאזניים באותו שיח.

קריאה של דברי פוקו על הריבונות

ביקורת הריבונות של פוקו תלויה בסופו של דבר בהיפותיזה שלו, שלפיה "הפוליטיקה היא המשכה של המלחמה באמצעים אחרים". להצגת ההיפותיזה הזו מוקדש מקום בולט מאוד; אפילו הכריכה הפנימית של המהדורה האמריקנית החדשה של הספר מכריזה: "בהפכו את נוסחתו המפורסמת של קלאוזביץ, 'המלחמה היא המשכה של הפוליטיקה באמצעים אחרים', פוקו בוחן את הרעיון שלפיו 'הפוליטיקה היא מלחמה באמצעים אחרים' ביחסה לגזע, למלחמת המעמדות וכמוכן לשלטון". עדות נוספת לבולטות זו היא העובדה ששני הפרקים הראשונים בסדרת ההרצאות, הפרקים שבהם פוקו מציג את ההיפותיזה, היו זמינים באנגלית זמן רב לפני שתורגמה הסדרה כולה.⁸

פוקו מציין בפרובוקטיביות כי דרושה לנו חלופה למודל המשפטי של הריבונות (את טענתו בדבר הצורך "לערוף את ראשו של המלך" היה עתיד להשמיע רק שנה לאחר מכן, אבל הקשר ברור). כפי שפוקו כותב (Foucault 2003, 265–267):

כדי שנוכל לנתח את יחסי הכוח באופן קונקרטי, שומה עלינו לנטוש את המודל המשפטי של

⁸ פרקים אלו, שהם תמצית השיעור וקרויים אף הם *Society Must Be Defended*, זמינים באנגלית מאז 1997. ראו Foucault 1997, 59–66. גרסה מתורגמת ומקוצרת של שתי ההרצאות הראשונות זמינה מאז 1980. ראו Foucault 1980.

הריבונות... במקום לתור אחר נקודה אחת שממנה נובעות כל צורות השלטון, בין כתוצאה ובין כהתפתחות, עלינו להניח להן לפעול בריבויין, בהבדליהן, בייחודיותן ובהפיכותן; עלינו לחקור אותן כיחסי כוחות המצטלבים זה בזה והמתייחסים זה לזה, המתמזגים או להפך, מגיעים לכלל עימות וחותרים לשלול זה את זה... אם ברצוננו להימנע מצמצום ניתוחו של השלטון לכלל הסכמה שמציע המערך המשפטי של הריבונות, ואם ברצוננו לחשוב על שלטון במונחים של יחסי כוחות, כלום אין עלינו לפרשו במונחים של צורה כללית של מלחמה? האין המלחמה יכולה לשמש כלי לניתוחם של יחסי כוחות?

אם כן, ההיפותיזה הראשונית שפוקו מבקש לבחון היא: האם אפשר להבין את הפוליטיקה בצורה חלופית כרשת סבוכה של כיבושים, מאבקים ומלחמות? זה אכן נראה כהיפוך של מימרתו המפורסמת של קלאוזביץ.

מבחינה כרונולוגית, ההרצאות של *Society Must Be Defended* נישאו בין פרסום *Discipline and Punish* (Foucault [1975] 1995) לבין הכרך הראשון של תולדות המיניויות (פוקו [1976] 1997) (שנקרא במקור *La volonté de savoir*, הרצון לדעת). בספרים אלו הפגין פוקו עניין רב במלחמה. ב-*Discipline and Punish*, פוקו מתחקה אחר התפתחותן של טכנולוגיות הארגון הצבאי כצורת ארגון של החברה עצמה. בתולדות המיניויות, במיוחד בפרק "הזכות להמית והכוח על החיים", פוקו מקדיש מקום רב יותר לבחינת הקשר בין השלטון (או ליתר דיוק, בין מה שהוא מכנה "שלטון ביולוגי") לבין המלחמה.⁹ במבט ראשון, דומה כי אפשר למקם את *Society Must Be Defended* ב"מקום אסטרטגי במחשבת פוקו ובמחקרו", כפי שעורכי השיעור עושים בפרשנותם (Fontana and Bertani 2003, 273). בהתחשב בכך שפרסומים קודמים אלו שעסקו במלחמה היו זמינים זה זמן רב, מובן שיש לשבח את *Society Must Be Defended* בתוך התמונה הרחבה יותר של מחשבותיו של פוקו על המלחמה.

אולם ברצוני לחלוק על תשומת הלב שעוררה ההיפותיזה הראשונית של פוקו על הפוליטיקה כמלחמה. ב-*Society Must Be Defended*, פוקו אינו טוען סתם כך כי הפוליטיקה היא מלחמה באמצעים אחרים. הוא אולי בוחן את הרעיון הזה, אבל בשום אופן אינו מציג אותו כתגובה או כחלופה בת-זמננו לבעיית הריבונות המשפטית המודרנית. אף על פי שהפרובקציות המפתות של תקציר השיעור, של פרסומו ושל שתי הרצאותיו הראשונות עשויות להוביל למסקנה זו, הסיפר של השיעור בכללו מציע קריאה מורכבת יותר. למעשה, טיעונו של פוקו הוא הפוך בדיוק מכפי שהבינו רבים.

Society Must Be Defended נקרא כמו דיווח היסטורי המתאר כיצד שיח מאוחר יותר של הפוליטיקה המדינתית-לאומית עקר ממקומו שיח קודם, שהבין את הפוליטיקה כהמשכה של המלחמה באמצעים אחרים, התנחל בו וביצע בו סניתזה. לכך נודעת חשיבות גדולה

⁹ לניתוח מפורט של כתבי פוקו על המלחמה, ראו Reid, Forthcoming.

מבחינת הדרך שבה פוקו בונה את התערבותו בבעיית הריבונות. הנוסחה של פוליטיקה בתור מלחמה בהחלט נוכחת בטקסט, אבל היא ממוקמת בתוך סיפר גנאלוגי ואפילו דיאלקטי. את ההיפותיזה של פוקו על הפוליטיקה כמלחמה באמצעים אחרים יש לקרוא כאפשרות שהוא מעלה ואז דוחה; למעשה, דחייה זו היא חלק מסיפר גנאלוגי רחב יותר של סדרת ההרצאות כולה.

מכאן שכדי להבין את *Society Must Be Defended*, יש להבין תחילה שפוקו אינו הופך את מימרת קלאוזביץ על ראשה. תחת זאת, פוקו מזהה לטענתו שיח קדם-קלאוזביצי של פוליטיקה כמלחמה, שיח שקלאוזביץ הפך על ראשו מאוחר יותר, כשטען כי מלחמה אינה אלא המשך הפוליטיקה באמצעים אחרים. לכן, בהמשך המאמר אטען כי העובדה שקלאוזביץ מכפיף בסופו של דבר את המלחמה לפוליטיקה מבחינה היסטורית ושיחנית¹⁰ היא נקודת המשען האנליטית והנרטיבית של הקובץ של פוקו. בהרצאות האחרונות פוקו פונה לבחון את השלכות של טיעונו ההיסטורי, טיעון המגיע עד מעמקי ההתפתחויות הפוליטיות של המאה ה-20.

לקריאה זו נודעות השלכות מבלבלות על ההבנות הרווחות של דברי פוקו על המלחמה. במקומות אחרים, גישתו של פוקו לבעייתיות של המלחמה ולבעייתיות של הריבונות עתידה היתה לערער על ההבנות הדואליסטיות המודרניות הרווחות, המכפיפות את המלחמה לפוליטיקה ומגלות אותה לאי-אז, לאי-שם או לתחום הבינלאומי, אל בינות למדינות ששימשו בתור האחר השלילי של הפוליטיקה המודרנית. פוקו מצדו יתעקש על ספוגיותה של החלוקה הדואליסטית לכאורה הזו, וידגים כיצד המלחמה חלחלה אל תוככי החברות, המוסדות והרעיונות שנחשבו שוחרי שלום ומתורבתים. אולם ב-*Society Must Be Defended*, בשעה שאנו קוראים את ההרצאות כסיפר שלם, פוקו הופך את המסלול הזה. הגם שהוא פותח במגרש מוכר, עם ההיפותיזה שלו על הפוליטיקה כמלחמה באמצעים אחרים ועם מתקפתו על תורת המדינה בדברו על הצורך לערוף את ראש המלך של הריבונות, הטיעון מתכנס עד מהרה לנתיב שונה.

התגובה המיידית לקריאה זו עשויה להיות, כפי שמרמזים העורכים, כי פרסום חדש זה של פוקו איננו ספר ולכן אין לנהוג בו כאילו היה כזה; זוהי סדרת הרצאות שנכנתה באופן גמיש הרבה יותר (שם). אולם גישה זו מעוררת שתי בעיות. האחת היא שאם ברצוננו לייחס להרצאות אלו מעמד משני במכלול עבודתו של פוקו, כיצד עלינו להעריך את מעמדן במדרג ספריו של פוקו וכתביו, שיחותיו וראיונותיו הרבים לאינספור? הבעיה האחרת היא שמבחינה חומרית *Society Must Be Defended* הוא עכשיו ספר. הגישה להרצאות כבר אינה מוגבלת לאותם חוקרים נועזים השמים נפשם בכפם וצוללים לתוך ארכיון פוקו בפריס או לתוך סרטי ההקלטה המקוריים.

¹⁰ לדעת פוקו, קלאוזביץ עושה זאת באמצעות חיבור בין סוגים מנוגדים של שיח ריבונות מדינתית משפטית, מצד אחד, ובאמצעות תשתית חברתית של "לאומים" ניצים מרובים, מצד אחר.

שאלות אלו באשר ללמדנותו של פוקו ולהרמנויטיקה שלו הן חשובות ביותר, אך הן חורגות מגבולותיו של מאמר זה. יש לעסוק בהן במרץ במקומות אחרים, ותקוותי היא שהדבר אכן נעשה. אני מצדי אטען כאן ש-*Society Must Be Defended* הוא טקסט חשוב, פרובוקטיבי ובעתו בזכות עצמו, וככזה ראוי לפרשנות מפורטת ומדוקדקת. תהיה זו אגדה אינטלקטואלית ופוליטית אם האורתודוקסיה הפוקויינית או הקריאות הבתרה-הרמנויטיות האינסופיות יכשילו את הדבר.

היפותיזה

במבט ראשון, דומה כי ניסיונו של פוקו לערוף את ראש המלך של הריבונות בתורת המדינה נסמך על שני מהלכים. האחד מציג את הרעיון שפוליטיקה היא המשכה של המלחמה באמצעים אחרים. מכך נובע שבמקום להחשיב מרחבים ומוסדות פוליטיים מודרניים כניצחונם של הסדר, של השכל, של הקדמה ושל החירות על המלחמה, על האנרכיה ועל המאבקים הדתיים הטרנס-מודרניים, הרי למעשה ה"הישגים" המודרניים הללו רק מסווים תשתית מתמשכת של מלחמה המונחת בבסיס כל המבנים הפוליטיים הממוסדים. לפיכך פוקו מניח כי מלחמה ומאבק הם אמצעים חלופיים לפירוש ההיסטוריה, וזה מה שמוביל אותנו למהלכו השני. לדידו של פוקו, ניצחון הרעיונות הליברליים הממוסדים דוגמת החוזה, החוק הפוזיטיבי והפוליטיקה התבונית – ניצחון שסיפורו מגולל בהיסטוריות לאומיות מפוארות של הבסת הדיכוי, הפלישה והעושה – מייצג את ניצחונה של היסטוריה אחת על פני היסטוריות אפשריות אחרות. לפי פוקו, "הישגים" אלו אינם סתם אבני-מיל בדרך אל הנאורות, אלא הן המשקעים שהותירו מאחוריהם כיבושים עקובים מדם שנשתכחו זה מכבר. "דפיהם של ספרי החוקים מכוסים בדם שיבש", ושם "עלינו לשמוע את המולת הקרב".¹¹ בתגובה, פוקו מדבר על היסטוריה בלשון רבים ובלשון פוליטית, ומשדך היסטוריות רבות לצורות שונות של סובייקטיביות קולקטיבית בדמות מגוון "לאומים", גזעים ומאחר יותר מעמדות תת-מדינתיים ניצים.

כפי שכבר רמזתי, ברצוני לטלטל טלטלה עזה את הפרשנות הזו של דברי פוקו על הריבונות. אין ספק שקוראים מתחומים עיוניים שונים מכירים את השיטות ואת הגישות של פוקו ורואים בהן שיטות וגישות מושחזות, יצירתיות, רבות עוצמה ומקוריות עד מאוד. עם זאת, מהלכים אלו אינם "פותרים" את בעיית הריבונות, "חומקים" ממנה או אפילו "מחסלים" אותה. פוקו אינו משכיל לערוף את ראש המלך, למצער לא בדרך זו. מעברים אל תוך צורות עמידות של סובייקטיביות, היסטוריציזם או מלחמה אינם מסייעים לנו להותיר מאחור את בעיית הריבונות; למעשה, הם רק הופכים אותה למורכבת. למען האמת, השיטה

¹¹ מתוך הפיתוח הראשון של רעיון זה בסוף ספרו של פוקו *Discipline and Punish* [1975], 1995.

הגנאלוגית להיסטוריוזציה של הצורות הא־היסטוריות של תורת המדינה ולדיבור בלשון רבים על צורות "אוניברסליות" של היסטוריה מזעזעת את המודלים האלה. אבל הגם שפוקו עשוי בהחלט לערוף בהצלחה בדרך זו את ראשה של הריבונות המדינתית המשפטית המודרנית, הוא אינו מצליח לערוף לגמרי את ראש הריבונות.

פוקו מספק לנו לא סתם ארגז כלים מתודולוגי, אלא מחסן של כלי נשק שיחנייים. אם נמשיך לעקוב אחר הפוליטיקה כהמשך של המלחמה באמצעים אחרים, המזווגת להיסטוריוזציות בלתי מתפשר כדי לחשוף מלחמה ועימות כ"מציאות" בסיסית, הרי שפוקו מסתכן בהפיכתו לצופן של כל עמדה פוליטית פחות או יותר. כלי הנשק הביקורתיים עצמם הם מעורפלים מבחינה פוליטית; הם יכולים לשמש מדינות ובה במידה תיאורטיקנים פוליטיים ימניים קיצוניים או כאלה הנוטים לשמאל. חתירה תחת אושיות ריבונותה של המדינה המודרנית באמצעות כלים אלו אינה פוטרת אותנו מבעיית הריבונות; היא הופכת אותה לדוחקת יותר. אנו מתמודדים עם הבעיה כיצד להצדיק צורות חלופיות של סמכות פוליטית בלי להסתייע בזכויות "קדמוניות", בהגיון המדינה ההובסי או בסחטנותה של הנאורות. אם נערוף את ראשו של המלך אולי יצמח לו ראש אחר, נבזי יותר, במקום אחר. בתוכניתו הנחושה לרצוח את המלך, פוקו עלול להפוך לליידי מקבת' של המחשבה המדינית.

למעשה, קוראי פוקו אמורים להכיר את הטיעונים האלה. כפי שקולין גורדון (Gordon xx, 2002) כותב, "לטעמם של קוראים מסוימים, הוא לא נתן את התשובות הנכונות לשאלות מי מתנגד לשלטון ומדוע". בהתאם לקו טיעון זה, הביקורות שהברמס (למרות הישענותו הלא־מתוחכמת על שמיט) והנסן מטיחים בפוקו למעשה אינן מחמיצות בהרבה את המטרה. לכן בשלב זה רבים מוקיעים את פוקו, בדומה להברמס, ורואים בו מסוכן; רבים בוחרים, בדומה להנסן, לברור רק את החלקים ה"נחמדים" של יצירתו במטרה להפכו לסוג של ליברל; ורבים, בדומה לגורדון, פשוט מקבלים בהנאה את אי־הבהירויות של פוקו כאות לתעוזתו האינטלקטואלית.

Society Must Be Defended הוא טקסט מעניין הרבה יותר מכל הקריאות הללו. בהרצאות אנו רואים למעשה את פוקו נאבק באי־הבהירויות הפוליטיות האלה, תוך שהוא מפגין מודעות גבוהה לטבען ההפיך של צורות עמידות של סובייקטיביות ושל היסטוריוזציות פוליטי. אולם רק לקראת סוף הטקסט נחשף מבנהו של *Society Must Be Defended* במלואו. ישנה בו נקודת משען פולמוסית מרכזית, נקודה המובילה לקריאה שונה מאוד. לפי פוקו, בזמן ההתפתחויות הפוליטיות והפילוסופיות של המהפכה הצרפתית, המדינה התנחלה למעשה בשיח הנגד של הפוליטיקה כמלחמה באמצעים אחרים – השיח שלו מוקדש רוב הספר. בעוד שמה שפוקו יכנה לאומים (nations), בבחינת צורות של זהות או של סובייקטיביות קיבוצית מאריכת ימים, התגלה פוליטית בהתנגדות למדינה המשפטית בתחילת המודרניות, המהפכה הצרפתית שידכה את רעיון הלאום למדינה אחת ולתמיד. התערבותו של פוקו בבעיית הריבונות עוברת מפנים בלתי צפויים, אבל פותחת שדה

ניתוח מושחז, מתוחכם ופורה להפליא. את הדיון בתובנות הפוליטיות שאפשר להפיק מן הטקסט אדחה עד לאחר שאערוך את הניתוח הטקסטואלי הנחוץ כדי לאשש ולהבהיר כיצד אני קורא את *Society Must Be Defended*.

פרשנות

Society Must Be Defended החל כסדרה של אחת-עשרה הרצאות. בדומה לחלק ניכר מעבודתו של פוקו, הספר נקרא בחלקו כמו היסטוריה. שתי ההרצאות הראשונות נושאות ברובן אופי של הקדמה מתודולוגית. בהרצאות אלו הוא מנתח ומסכם את המגרעות של רעיונות קיימים על השלטון, לרבות רעיונותיו שלו, ודן בהם כדי שיוכל להציג את הדרכים החדשות שברצונו לחקור. הוא עושה כן באמצעות דיון בשלושה מודלים של שלטון.

את מודל השלטון הראשון שפוקו מזהה הוא מכנה מודל ה"חווה-דיכוי" של המאה ה-17, שבא לידי ביטוי הפרדיגמטי אצל הובס. זוהי הפילוסופיה הפוליטית הקלאסית הנבנית סביב בעיית ראשו של המלך (Foucault 2003, 15–17). פוקו מתאר זאת כמודל שלטון בעל מרכז יחיד. באמצעות השלטון הנובע ממרכז זה, סובייקטים מתכוננים וזכויות מועברות, אבל תמיד בהקשר למרכז זה. פוקו מאפיין את המחשבה המשפטית הקלאסית כעיסוק בהצדקת הזכות לשלטון המלכותי או בקביעת הגבולות הראויים לשלטון המלכותי (שם, 26). במודל זה, שלטון הופך לדיכוי כשהוא חוצה את גבולותיו המשפטיים; על כן, שלטון הוא שאלה של גבול. הופעתו המחודשת של שמיט, המבטא את אופייה החריג וחוצה הגבולות של הריבונות, היא ביטוי העדכני ביותר.

המודל השני הוא סכמת שלטון חלופית, סכמת "מלחמה-דכאנות" (war-repression), שבה שלטון הוא "פשוט תוצאה והמשך של יחסי שליטה (domination)" (שם, 17). פוקו מזהה את עבודתו הקודמת עם מודל זה, לפחות באופן חלקי. לדידו, מודל זה הופך את השלטון למוחלט והוא מוכר למחשבה המרקסיסטית והפסיכואנליטית, שבהן דכאנות מתמשכת היא צורה יחידה, חובקת-כל ובסופו של דבר פונקציונליסטית. הוא מבטל את מודל הדכאנות בתור "מוכתם, מקולקל ורקוב מלכתחילה" (שם, 40), מאחר שהוא עדיין בגדר "מושג משפטי-משמע" המשתמש במערכת שלטון יחידה שפרטים או קבוצות כפופים לה. חזונו האפוקליפטי של בנימין ישתייך למודל זה, ההופך את השלטון למוחלט.

המודל השלישי שפוקו מציג הוא היפותיזת שלטון חדשה משלו (שם, 15): במקום לנתח אותו [את השלטון] במונחים של כניעה, חווה וניכור, או במקום לנתח אותו במונחים תפקודיים כגון שעתוק של יחסי הייצור, כלום לא מוטב שנתח אותו בראש ובראשונה במונחים של מאבק, עימות ומלחמה?

לפיכך הוא מניח: "שלטון הוא מלחמה, המשך המלחמה באמצעים אחרים" (שם). חשוב לציין בהקשר זה כי לדידו של פוקו אין מדובר בתפיסה המרקסיסטית או הבנימינית של

שלמות אחת של הפוליטיקה כמלחמה. למעשה, הוא מציין כי שלטון הוא רשת מורכבת ורבת-פנים של חישובים, אינטרסים ופרקטיקות טקטיים ואסטרטגיים. עם זאת, כפי שהזכרתי קודם, ככל שנמשיך להתחקות אחר הסיפור של הטקסט נראה כי פוקו אינו עושה בהיפותיזה זו את מה שעשויים היינו לצפות בתחילה שיעשה.

אחרי שהוא מזהה שני מודלים קיימים של שלטון ומציע מודל שלישי, פוקו מתחיל לרקום את המתודולוגיה החלופית שלו. למרות ביקורתו העצמית הנוקבת, מתודולוגיה זו בכל זאת שואבת רבות מעבודתו המבוססת, ולפיכך היא ברובה תיאור סכמטי של שיטות המוכרות לרבים מקוראי פוקו. פוקו מבקש לנתח את השלטון לא באמצעות מודלים משפטיים פורמליים או באמצעות הפרת זכויות, אלא בנקודות מרובות ומקומיות שבהן הוא בא לידי ביטוי חומרי (שם, 27–28). הוא גם אינו מבקש לנתח את השלטון במונחי החלטתה של דמות שולטת אחת (מענה לכאורה להחלטנות המשפטית [juridical decisionism] של שמיט); או כ"תופעה של שליטה המונית והומוגנית — שליטתו של פרט אחד על האחרים, של קבוצה אחת על האחרות או של מעמד אחד על האחרים" (שם, 29). הוא קובע כי עלינו לבחון את "המנגנונים האינפניטיסימליים [של השלטון], המחוננים בהיסטוריה משלהם, במסלול משלהם, בטכניקות ובטקטיקות משלהם" (שם, 30).

בסוף שני הפרקים הראשונים דומה כי פוקו גובר על הובס, על שמיט ועל בנימין. הוא קובע כיצד הוא מתכוון "לחקור שלטון מחוץ למודל הלווייתן, מחוץ לתחום שמתווה הריבונות המשפטית ומוסד המדינה" (שם, 34). הוא דוחה הן את המודל המשפטי של הריבונות והן את המודל המטריאליסטי-היסטורי המוחלט. למעשה, רק משהסיפור של *Society Must Be Defended* ממשיך הלאה, מתברר מה פוקו עושה למודלים אלו.

בפרקים הבאים פוקו מציג את פרטי טיעונו ההיסטורי. הסיפור מתחיל במאה ה-17, עם עליית מה שאנו עשויים לזהות כתיאוריות ריבונות מודרניות על סף העידן המודרני. הדמות המרכזית כאן היא כמוכן הובס, אבל פוקו מעבה את השיח מעבר לכך. הוא מסביר כי התפתחות המפתח ההיסטורית על סף העידן המודרני היתה עליית המדינות, אבל חשוב מכך — המונופול שתבעו לעצמן על המלחמה ועל האמצעים לנהלה: "התברר בהדרגה כי למעשה ולהלכה גם יחד, רק שלטונות מדינתיים יכולים היו לנהל מלחמות ולתמרן את מכשירי המלחמה" (שם, 48). פוקו מתאר בעצם את הולדת השניות המרחבית-זמנית המודרנית בין שלום, סדר ופוליטיקה בתוך המדינה לבין מלחמה ואנרכיה מחוץ למדינה המודרנית, ולמעשה לפניה: "בהדרגה נטו המלחמות, הפרקטיקות של המלחמה ומוסדות המלחמה להתקיים כביכול רק באזורי הספר, על גבולותיהן החיצוניים של היחידות המדינתיות הגדולות" (שם, 48). השלום האזרחי, שעתיד היה להיעשות למוסד מרכזי של המודרניות הפוליטית, נוצר בתהליך היסטורי ממושך: "בהדרגה טוהר הגוף החברתי כולו מיחסים שוחרי מדון שחלחלו לאורכו ולרוחבו בימי הביניים" (שם, 48). השניות המודרנית הזו והמונופול המדינתי על השלטון הם כמוכן הדברים שהובס (1962) מבטא בספרו לווייתן.

זה מביא אותנו להתערבות המרכזית של *Society Must Be Defended*, התערבות שכבר התודענו אליה. פוקו קוטע את הסיפור הקלאסי של שחר המודרניות הפוליטית ומוסיף, כי בדיוק בזמן שהסתיימו מלחמות האזרחים של שלהי ימי הביניים הופיע שיח נגד, שבניגוד לחלומות המודרניים הנרקמים על שלום אזרחי ועל הרחקת המלחמה מהמדינה, ראה בעיני רוחו את המלחמה כ"יחס חברתי מתמיד, [כ]בסיס שאין לשרשו של כל יחסי השלטון ומוסדותיו" (Foucault 2003, 49). זהו השיח שבו הפוליטיקה היא המשך של המלחמה באמצעים אחרים (שם, 48). לדידו של פוקו, אמירה זו מייצגת פרדוקס מסקרן. ממש ברגע שבו היתה המדינה מסוגלת סוף-סוף להתעלות מעל הסכסוכים האזרחיים והדתיים של המאות הקודמות ולכונן ממלכת שלום וסדר מוגדרת מבחינה מרחבית, הופיעה תנועת נגד בתחום השיח.

לאור הקריאה המוטעית של *Society Must Be Defended*, שבה דנתי קודם, מן הראוי לעצור ולהדגיש מהו הדבר שפוקו עושה פה. בניגוד למה שנרמז אולי בתקציר ובשתי ההרצאות הראשונות, פוקו אינו מציג בפשטות את הרעיון שלפיו הפוליטיקה היא המשך המלחמה באמצעים אחרים בתור תיאוריית השלטון החדשה שלו. תחת זאת, הוא מזהה את הרעיון הזה כשיח נגד שהתקיים בעבר. יתר על כן, בהרצאה השלישית נאמר במפורש כי לא דבריו של קלאוזביץ הם שהועמדו על ראשם, אלא קלאוזביץ הוא שהפך את היוצרות של שיח מוקדם הרבה יותר: "עתה נדמה לי כי יותר משהבעיה היא מי הפך את העיקרון של קלאוזביץ, זוהי שאלה של העיקרון שקלאוזביץ הפך בשעה שאמר: 'אבל, אחרי הכל, המלחמה אינה אלא המשך של הפוליטיקה'" (שם, 48).

לסדר הזמנים נודעת חשיבות. לווייתן מאת הובס (1962), הביטוי הפרדיגמטי של הולדת השיח של הפוליטיקה המודרנית, ראה אור ב-1651 במקביל לשינויים החומריים שהתחוללו במלחמה ובמדינה, שינויים המציינים בעיני פוקו את הסף המפריד בין מלחמות האזרחים ומלחמות הדת של ימי הביניים לבין העידן המודרני. הדבר קרה גם במקביל לשלום וסטפליה מ-1648, הסכם המצייץ בספרי הלימוד של יחסים בינלאומיים את הנקודה שבה החלתו של עקרון הריבונות הממלכתית המודרנית הביאה את הקץ על מלחמות הדת. קלאוזביץ כתב את ספרו על המלחמה יותר מ-150 שנה מאוחר יותר, בתחילת המאה ה-19, במידה רבה בתגובה על מלחמות נפוליאון. מה קרה מבחינה פוליטית ושיחנית בין שתי התקופות? מה אפשר לקלאוזביץ להפוך את יוצרותיו של שיח שראה במלחמה את היסוד המוסד של כל יחסי הגומלין הפוליטיים? זוהי שאלה מרכזית המעסיקה את חקירותיו הגנאלוגיות של פוקו ב-*Society Must Be Defended*.

לפי פוקו, בשנים שבין הובס לקלאוזביץ, הגם שמלחמות האזרחים ומלחמות הדת של ימי הביניים הסתיימו, המלחמה השיחנית נמשכה. היה זה מאבק בין הרעיון שלפיו פוליטיקה היא שלום אזרחי יציב לבין שיח הנגד הגורס כי הפוליטיקה היא המשכה של המלחמה. קלאוזביץ הוא הביטוי הפרדיגמטי של האפשרות הראשונה, שבה הרציונליות הפוליטית של מדינת הלאום, המגלמת את ההישגים ההיסטוריים של המודרניות, הצליחה להביס נחרצות את המלחמה ואת הברבריות חסרות הרסן. חשוב לתת את הדעת להקשר

שבו כתב קלאוזביץ. צורתו של הטרור חסר הסייגים שהושלט בשם ה"אומה" ונשא ערכים "אוניברסליים" – טרור שנפוליאון התיר את רסנו – הפכה למאופקת ומרוסנת לא רק כתוצאה מאישורה מחדש של הצורה המדינתית, אלא כתוצאה מהסתייעות במערכת של מדינות הלאום. לפיכך, אחרי נפוליאון, הוכפפה המלחמה חד-משמעית לפוליטיקה ושיח הפוליטיקה כמלחמה הוכנע, למצער לעת עתה. מיד נחזור לכך.

שיח היסטורי-פוליטי כהמשך המלחמה באמצעים אחרים

כבר הזכרתי את הרעיון של ריבוי לאומים בתחומיה של טריטוריה אחת ודנתי ארוכות ברעיון הפוליטיקה כמלחמה באמצעים אחרים. פוקו מפתח רעיונות אלו לכלל האמצעים שבהם מתנהלת המלחמה של "פוליטיקה כמלחמה"; זהו היסטוריוזם פוליטי, או מה שפוקו מכנה "שיח היסטורי-פוליטי".

לדברי פוקו, עד המאה ה-17 תיאוריות השלטון היו תיאוריות של ריבונות יחידה ומלוכנית באופייה. גם ההיסטוריה נבנתה סביב דמותו של הריבון. לדברי פוקו, תפקידה של ההיסטוריה היה "לייצר הצדקה ואישוש לשלטון" (שם, 66). ההיסטוריה כוננה רצף מתועד של שלטון שנבע ממלכויות עתיקות יומין וממלכים גיבורי תהילה, "מסמאי עיניים ומכים בסנוורין... המעמיקים את זוהר הכוח" (שם, 67). ההיסטוריה מילאה אפוא תפקיד מרכזי במיסוד השלטון הריבוני, היא "היתה פולחן שחיזק את הריבונות" (שם, 69). מנגד, "השיח ההיסטורי-פוליטי" שעליו כותב פוקו היה "היסטוריה שהיא האנטיתזה המושלמת של תולדות הריבונות, כפי שזו נתכוננה עד לעת ההיא" (שם, 69). היסטוריית נגד זו הציבה סובייקט שונה בצורה קיצונית של ההיסטוריה בדמותם של גזעים או לאומים: "השיח ההיסטורי כבר לא היה שיח הריבונות או אפילו הגזע, אלא שיח על גזעים, על עימותים בין גזעים, על מאבק הגזעים המתנהל בתוך הלאומים [באופן מבלבל שכן, בהוראתו כאן, הלאום מתמזג עם המדינה] ובתוך החוקים" (שם, 69). התוצאה הפוליטית הקיצונית היא ניתוק "הזיהוי המובלע של עם מלך ושל אומה עם ריבון" (שם, 69). לפי הסיפור של *Society Must Be Defended*, הזיהוי בין עם לריבונות לא עתיד היה להתעורר לתחייה בצורה חד-משמעית עד המהפכה הצרפתית.

שיח היסטורי-פוליטי זה הביא עמו תוצאות פוליטיות נרחבות. "זכות, חוק או חובות" עוטים צורה של "ניצול השלטון לרעה, אלימות ועושק" (שם, 70). ההיסטוריה ה"מהוללת" וה"מחייבת" של השלטון ושל החוק המלכותיים נועדה, כך מתברר, "להסתיר את העובדה שהורות במקריות ובאי-הצדק של שדות הקרב" (שם, 71). תחת זאת, "תפקיד ההיסטוריה יהיה להדגים שהחוקים הם אחיזת עיניים, שהמלכים עוטים מסכות, שהשלטון רוקם אשליות ושההיסטוריונים מספרים שקרים" (שם, 72). אבל יותר מכך, שיח היסטורי-פוליטי "איננו רק ביקורת על השלטון, אלא גם התקפה עליו ודרישה המוצגת לו. השלטון הוא בלתי צודק לא משום שאבדו לו מופתיו הנאצלים ביותר, אלא פשוט משום שאינו שייך לנו" (שם, 73).

לדברי פוקו, שיח נגד זה מסוגל היה לקטוע את הרצף ההיסטורי של השלטון הריבוני (שם, 78). הוא נכח באנגליה של מלחמת האזרחים, שבה ה"שוויניים" (Levelers), ה"עודרים" (Diggers) והפוריטנים של קרומול דחו את התצורות המשפטיות והפוליטיות דאז בתור מורשות של הכיבוש הנורמני. פוקו כותב כי קבוצות אלו דבקו ב"רעיון שלפיו החברה האנגלית היתה חברת כיבוש מאז המאה ה-11: המלוכה, האריסטוקרטיה ומוסדותיהן היו יבוא נורמני, בעוד שהעם הסקסוני שימר, לא בלי קושי, שרידים מעטים של חירויותיו הפרימיטיביות" (שם, 271). צורות אלו של היסטוריית נגד היו כלי נשק רבי-עוצמה, שאפשר היה לספחם לרעיונות אוטופיים ולמאבקים מהפכניים.

שיח היסטורי-פוליטי לא היה, כפי שפוקו מבינו, פשוט טיעון על העובדות של מה שקרה, אלא פרקטיקה של ייחוס ערך לפרשנויות מסוימות של אירועים היסטוריים או אפילו של מיתוסים, פרטיקה בעלת השפעה פוליטית וטקטית גדולה. לשם כך, השיח היה הפיך במידה רבה ולא הוגבל למאבקים עממיים או למהפכות. על כן, דמות נוספת המעניינת את פוקו היא בולנווייה (Boulainvilliers), שעליו הטיל לואי ה-14 לפרש ולהסביר דוח רחב-היקף שחיברו מנהלי אחוזותיו ואמרכליו של המלך על מצבה של צרפת (שם, 127). כפי שפוקו מספר, בולנווייה, אציל ריאקציוני, ניצל את ההזדמנות להשיב על כנן את הזכויות הפוליטיות והחומריות שנשללו מן האצולה במאות הקודמות (שם, 128). יתרה מזו, הוא יצא חוצץ נגד הביורוקרטיזציה והיורידיוזציה הגוברות והולכות, לא רק של הממשל אלא גם של המדינה ושל ההכרה העצמית ההיסטורית של המלוכה (שם, 128). בולנווייה חשד שהפקידים והמינהלנים בני השדרה השלישית העולה, שהיו חסרי תביעות היסטוריות משל עצמם, חומסים את השלטון המינהלי בהעלותם על הכתב את דעתה של המדינה בשפה משפטית, טכנית, חוקית וא-היסטורית בתכלית, שהדירה את זכויותיה ואת תביעותיה ההיסטוריות של האצולה.

וכך, במהלך היסטורי-פוליטי מרחיק לכת, הציג בולנווייה בצורה קיצונית את הרעיון שלפיו הלאום הוא סובייקט בזכות עצמו של ההיסטוריה, בנפרד הן משושלת המלכים והן ממוסד המדינה. האצולה, כפי שבולנווייה הציגה, היתה אמנם רק אחת מיני "אומות" רבות, "שונה מן האומות הרבות האחרות המסתובכות בתוך המדינה ונקלעות לסכסוכים זו עם זו" (שם, 134). החידוש היה טמון ברעיון של האומה עצמה. זוהי האומה קודם שחיברו אותה למדינה, "חברה, אבל במשמעות של אגודה, קבוצה או גוף של פרטים, בעלת נימוסים, מנהגים ואפילו חוק משלה" (שם, 134). היה זה חידוש רבתי בתולדות השלטון והריבוניות מאחר שהוא הציב סובייקט חדש של ההיסטוריה, סובייקט בעל חוקי ממלכה משלו, חוקים עמוקים ובסיסיים יותר מאלו שנבעו מהאבסולוטיזם המלכותי או מהחוק היורדי.

התפתחות נוספת בסיפור בולנווייה של פוקו היא שהכתר הצרפתי נקט בהמשך מהלכים לניכוס הצורה החדשה הזו של היסטוריה "לאומית" בעת שכונן את המיניסטריון להיסטוריה. אבל הניסיון לנכס את השטח שתבע לעצמו הסובייקט ההיסטורי החדש של האומה היה גם הכרה בקיומו. פוקו מסביר כי "הקמת מיניסטריון ההיסטוריה היה, אם

תחפצו, ויתור, הסכמה שבשתיקה ראשונה מצד המלך לכך שאכן יש חומר היסטורי שעשוי אולי לחשוף את חוקי היסוד של הממלכה" (שם, 137). אנו יכולים לראות אפוא כיצד נטמנים זרעיה של מדינת הלאום המהפכנית. למרבה האירוניה, כמובן, לא תהיה זו האומה המיוחדת החביבה על בולנווייה שתתקומם ותטען שהיא גילומה של ההיסטוריה האוניברסלית. למעשה, חששותיו מפני השדרה השלישית התאמתו הרבה יותר מכפי שיכול היה להעלות על דעתו.

נסכם את הרעיונות שהציג פוקו עד כה. פוקו לא ראה טעם להשחית זמן מיותר על הרעיון הגס שלפיו ההיסטוריה מספרת את "מה שקרה באמת". תחת זאת, הוא נזכר ראשית בהיסטוריה כפי שהיתה כאשר זווגה לשלטון ריבוני בסיפורים על הזכויות העתיקות ועל תהילתם של המלכים הגיבורים. שנית, פוקו מציע היפוך של המודל הזה כמו בדוגמה של אנגליה במלחמת האזרחים, שם זכויות המלכים פורשו מחדש כעול נורמני ושעבוד היסטורי של הסקסונים. מלחמת האזרחים האנגלית חשפה את הפוטנציאל המהפכני של שיח היסטורי המשמש קריאה אלי נשק. יתר על כן, הגם שאפשר להבין שיח היסטורי-פוליטי כהמשך של המלחמה באמצעים פוליטיים אחרים, המעמעמים את זוהרו של השלטון הריבוני ומערערים על הלגיטימיות שלו כדי לקדם את טענותיהן של קבוצות מפלגתיות מסוימות. שלישית, פוקו מלווה את ההתפתחות הזו הלאה אל התערבותו ההיסטורית-פוליטית של בולנווייה בתחומים של האבסולוטיזם הריבוני והחוק הפוזיטיבי, ומציג תחת זאת דוגמה של סובייקט חדש של היסטוריה בדמות האומה.

עם זאת, ראוי לציין כי פוקו מבהיר שתוצאתה ההגיונית של הברית בין היסטוריה לאומות ניצות – ההמשך ההיסטורי-פוליטי של המלחמה באמצעים אחרים – היתה שכל הטענות ההיסטוריות הפכו למעשי אכיפה של כוח. בהתייחס לתפוצתם של זני השיח השונים של מלחמת האזרחים האנגלית, "שכמה מהם היו מתוחכמים מאוד", פוקו כותב (שם, 109):

אבל כלום לא היו החוקים הסקסוניים עצמם פועל יוצא של מלחמה, צורה של ביזה ועושק? ... כלום איננו צריכים אפוא להמשיך הלאה... ולומר כי כל צורת שלטון מובילה לשליטה, או במילים אחרות, כי אין צורות היסטוריות של שלטון, ויהיו אשר יהיו, שאי-אפשר לנתחן במונחים של שליטתם של כמה אנשים על זולתם?

אם כן, הרלוונטיות של בולנווייה אינה טמונה מבחינתו של פוקו רק בהמשכותו של שיח ברוח התביעות המהפכניות האנגליות, אלא בכך שהאציל הזה הבין כי "יחסי כוח ומשחקי שלטון הם עצם החומר שממנו קורצה ההיסטוריה" (שם, 169). לפיכך, לא זו בלבד שתוכן ההיסטוריה הוא מאבק מתמשך בין כוחות מתחרים, אלא, אם להוסיף לכך קורטוב של רפלקסיביות, עצם הפרקטיקה של ההיסטוריה היא עצמה המשכו של אותו מאבק: "היסטוריה הופכת לידע של מאבקים, ידע הנפרש ופועל בתוך שדה של מאבקים; עכשיו יש זיקה בין המאבק הפוליטי לידע ההיסטורי" (שם, 171).

יתר על כן, פוקו מבין את השיח ההיסטורי-פוליטי כהמשך של המלחמה באמצעים אחרים לא סתם כדרך לתבוע את הזכות לניתוח משלהב יצרים של יחסי כוח ועולות היסטוריים מטעמים תועלתניים או טקטיים. תחת זאת, משנוקטים עמדה המאפשרת לומר בצורה לגיטימית את ה"אמת" של ההיסטוריה, יכולים לספר באופן אסטרטגי את ה"אמת" על יחסי הכוח עצמם. כפי שפוקו כותב על בולנווייה: "עצם העובדה שהוא אוהז בשליטה על הידע ההיסטורי, עצם העובדה שהוא מצוי ממש בלב הסדר של הידע ההיסטורי, בקיצור, של אמירת האמת על ההיסטוריה, מאפשרת לו לתפוס עמדה אסטרטגית מכריעה" (שם, 171). מטעם זה בולנווייה לא כתב סתם תעמולה מהפכנית אלא ניהל קרב מוסדי, שיחני, פוליטי ואף לשוני נגד הבורגנות העולה, קרב על העמדה המאפשרת להעביר את ה"אמת" של המדינה ואת השלטון לכוח הריבוני עצמו.

מכאן פוקו פונה לפתח את החידושים הפוליטיים וההיסטוריוגרפיים האלה לכלל רעיון "הרשת האפיסטמית". על כן, ממשחק של ההיסטוריות הפוליטיות המתחרות אנו עוברים לשדה מתודולוגי כוללני, ל"שיח היסטורי ופוליטי שתחום מושאיו, היסודות הנוגעים לעניינו, מושגיו ושיטות הניתוח שלו קשורים זה לזה במהודק" (שם, 207). בסופו של דבר מתברר, כי התוכן הממשי של המאבקים השיחניים אינו חשוב בסכמה שפוקו מפתח, מאחר שאפשר לשנות את הרשת האפיסטמית של הידע ההיסטורי-פוליטי לכלל תצורות אינסופיות של עימותים והיפוכים טקטיים (שם, 208). זהו אפוא הפיתוח המתודולוגי המלא והסופי של הדבר שאליו מתכוון פוקו בדברו על פוליטיקה כהמשכה של המלחמה באמצעים אחרים. אנחנו עוברים מהופעתן של התביעות הרביזיוניסטיות או המהפכניות של עמים משועבדים בשיח הפוליטי אל רשת אפיסטמית תיאורטית בתכלית, שדרכה אלה העוסקים במפעל כזה יכולים להבין באופן רפלקסיבי ואסטרטגי את פריסתן הטקטית של תביעות אלו.

מגבלותיו של נתיב מתודולוגי זה מתגלות עכשיו במלואן. פוקו מודע לחלוטין לכך שהיסטוריוציזם פוליטי כהמשכה של המלחמה באמצעים אחרים עשוי להיות בחזקת מתקפה רבת-עוצמה על שיח ועל מוסד הריבונות המדינתית, ועם זאת הוא בשום אופן אינו יכול להוביל לניצחון מכריע ולערוף את ראש המלך אחת ולתמיד. הפיתוח שהוא מציע של המלחמה כ"רשת אפיסטמית" הוא רב-עוצמה, אך בר-חליפין מבחינה פוליטית. זו עשויה להיות צורה חזקה של ביקורת פוליטית, אך בסופו של דבר אי-אפשר להשתמש בה כדי לחמוק מבעיית השלטון הריבוני. אפשר לנצלה רק כדי לתקוף או לתפוס אותו.

**"חיסול תפקידה של המלחמה כמאבחנת תהליכים היסטוריים-פוליטיים":
הולדתה של מדינת הלאום**

פירוש זה של הטקסט חייב לעבור תפנית מכרעת בנקודה זו. עד כה בחנתי את החייתות של שיח היסטורי-פוליטי בידי פוקו. מהלך זה כשלעצמו הוא בגדר חידוש מתודולוגי ופילוסופי חשוב, אולם הוא מוגבל. אם כי היה לו אולי חלק בעריפת ראשיהם של מלך אחד או שניים

בשעתו, הוא אינו מגשים את שאיפתו של פוקו לערוף את ראשו של המלך בפילוסופיה פוליטית.

עם זאת, הסיפר של *Society Must Be Defended* פונה לכיוון חדש משמעותי בהרצאות האחרונות. למעשה, התפנית הזו מכוננת את נקודת המשען של העבודה כולה. במונחים היסטוריים, פוקו כותב כי שיח הפוליטיקה כמלחמה באמצעים אחרים הגיע אל סופו המוחלט. קידוד מחדש של השיח בא לידי ביטוי בהתפתחויות הפוליטיות והפילוסופיות של המהפכה הצרפתית. נקודת המפנה המרכזית של *Society Must Be Defended* נגלית לעין כל כאשר פוקו כותב: "עם ניתוחים מעין אלה אנו ניצבים ללא ספק בפני... חיסול תפקידה של המלחמה כמאבחת של תהליכים היסטוריים-פוליטיים, או למצער [בפני] קיצוץ הרציני" (שם, 236). במהותו של דבר, הושג ניצחון במלחמת הפוליטיקה כהמשכה של המלחמה באמצעים אחרים. פוקו טוען כי השדרה השלישית יצאה מן הקרב הזה כשירה על העליונה באופן חד-משמעי. ניצחונה לא היה רק חומרי, אלא הגיע אל עצם מבנה ההיסטוריה והפילוסופיה. כפי שכבר שמענו, השדרה השלישית לא טיפחה תביעות היסטוריות-פוליטיות פרטיקולריסטיות משלה. תחת זאת, היא הולידה שפה יורידית-פילוסופית אוניברסליסטית, שפה שהיתה זרה עד כה. מכאן, באמצעות הדיאלקטיזציה של ריבוי היכולות הבאה לידי ביטוי ברשת ההיסטורית הסבוכה של יחסי הכוח שהתקיימו קודם לכן, השדרה השלישית עתידה היתה להציג את טענתה ההיסטורית, שהיא-היא [השדרה] בבחינת הגשמת האוניברסליות עצמה. המלחמה של אומות ניצות הוכרעה; המלחמה של השיח ההיסטורי-פוליטי כהמשך המלחמה באמצעים אחרים הגיעה לסיומה.

על כן, לפי פוקו, חל מפנה מכריע בצורת הגדרתה השלטת של שאלת המדינה. החידוש של ההיסטוריזם הפוליטי עתיד היה לחלץ פרטיקולריות סובייקטיבית מן האוניברסליות הקודמת של השלטון הריבוני, באמצעות הצבת תביעותיו הפרטיקולריות של לאום אחד אל מול הסכמות האוניברסליסטיות של שלטון בחסד האל או של צורות עולות של חוק יורדי ופוזיטיבי. היסטוריזם פוליטי היה שיח הנגד של מלחמה בין קבוצות תת-מדינתיות ושל מלחמה נגד המדינה. "אבל עכשיו", כותב פוקו, "היסוד המהותי כבר איננו יחסי השליטה המתקיימים בין לאום אחד למשנהו או בין קבוצה אחת לאחרת, [אלא] מערכת היחסים הבסיסית היא המדינה בה"א הידיעה" (שם, 236).

השלכות הדבר נרחבות ואפשר לכוון בראש ובראשונה נגד צורות של חשיבה אנטי-מדינתית. ברגע שמבינים לאום, סובייקטיביות קיבוצית או זהות כיסודות שאפשר לערער עליהם בתוך מדינת לאום חובקת-כל ובעלת יומרות אוניברסליות, המאבקים הפוליטיים כבר לא יהיו נגד המדינה, אלא בעד מדינת הלאום ועל צורתה הייחודית.

שיח המהפכה הצרפתית, שהחל בתזת האומות הניצות אך ללא ספק התרחק ממנה, טען כי סובייקט פרטיקולרי של ההיסטוריה, השדרה השלישית, יכול להתקומם ולתבוע לעצמו את האוניברסליות של ההיסטוריה ושל המדינה (שם, 232). כאן התחוללה הולדתן של מדינת הלאום ושל המחשבה הדיאלקטית המודרנית גם יחד, וכאן מפנה עכשיו פוקו את

תשומת לבו "לשיח פילוסופי מן הסוג הדיאלקטי" (שם, 236). וזה מה שבא לידי ביטוי אצל קלאוזביץ: שליטתה של מדינת הלאום בדיאלקטיקה של הפוליטיקה/המלחמה. אנו עשויים להבין את הזיהוי הקלאוזביצי ההיסטורי של לאום עם מדינה כמבטא נורמטיביות כפולה; הוא גם דיכא את המאבק האזרחי שבא לידי ביטוי במבעים מתחרים של הפרטיקולרי (האומות הניצות של בולנווייה) וגם אילף את הנטיות האקספרסיוניסטיות של ביטויי אוניברסליות חסרי-רסן (הטרור האימפריאלי הנפוליאוני). המדינה שבה ומופיעה לא סתם כמרכז שלטון יוריד-פילוסופי, אלא כאתר שבו השאיפות האוניברסליות וההיסטוריות של סובייקט קיבוצי פרטיקולרי באות לידי מיצוי וגם – באופן אידיאלי, אם כי לא דווקא בלתי נמנע – מוכלות.

השלכות

Society Must Be Defended איננו ניסיון של פוקו לערוף את ראשו של המלך כדי לכונן פילוסופיה פוליטית שאינה נבנית סביב בעיית הריבונות. זהו ניתוח גנאלוגי מתוחכם להפליא של ריבונותה של מדינת הלאום המודרנית כשיח וכמערכת שלטון. בהלימה לפלירט האקראי והמעורפל שפוקו מנהל עם הֶגֶל, ההרצאות דבקות במבנה דיאלקטי קלאסי. המדינה היורידית המודרנית של הובס היא התיזה, היא ראשו של המלך שאותו יש לערוף. שיח הנגד של אומות ניצות והפוליטיקה כהמשך של המלחמה באמצעים אחרים הן האנטי-תיזה. ולבסוף, איחוד הלאום והמדינה לכלל סובייקט של היסטוריה אוניברסלית הוא הסינתיזה. ואכן, פוקו משתמש שוב ושוב במונח *דיאלקטיקה*, ואפילו בצירוף המילים *דיאלקטיזציה עצמית*, לתיאור השינוי ההיסטורי שחל בצורתה של הסמכות הפוליטית ובשיח הפוליטי הסמכותי. האתגר המושגי הניצב בפני הריבונות איננו אפוא לערוף את ראש המלך, שכן ראינו לאן זה יכול להוביל. כמו כן, ברי שפוקו קונה חלק מן המסגרת השלטת של הריבונות המדינתית המודרנית באירופוצנטריות הברורה שלו ובבחירתו להתחיל את הסיפור הגנאלוגי שלו בגרסה הקאנונית המקובלת של התחלות המודרניות. לא בכדי הוא פותח את סיפורו בסוף מלחמות הדת האירופיות, עם הופעת המונופול המדינתי על המלחמה, וכמובן – עם הובס.

קריאת פוקו בהתאם לאתגר המתגרה של ראש המלך, שהוא עצמו מציב, היא מעניינת עד גבול מסוים (עמיד ומתודולוגי בעיקרו), אבל בסופו של דבר זהו מבוי פוליטי ותיאורטי סתום. פוקו ידע כי ברגע שהיסטוריה ורעיונות פוליטיים נתפסים ככלי נשק של פוליטיקה מפלגתית, של יחסי כוח או אפילו של מלחמה פנים-חברתית, הדרך היחידה קדימה היא ההיסטוריזציה ולפיכך הדה-לגיטימציה של כל סוגי השיח הפוליטי והמבנים הפוליטיים בבחינת צורות של שליטה או של יומרה לשליטה. תחת זאת, האתגר האמיתי הוא לפרוץ בכוח את דטרמינציית-העל החזקה של שאלת הריבונות. זהו ההישג של *Society Must Be Defended* וזו הסיבה שבשלה הוא רלוונטי כל כך. אנחנו זקוקים יותר מאי פעם לדרכי

חשיבה מתוחכמות יותר על בעיית הריבונות. ההרצאות מעלות תרומה נכבדה לפתיחתו של תחום זה.

על כן, התולדה הראשונית של החייאת השיח ההיסטורי-פוליטי בידי פוקו עוטה צורה של ביקורת, החושפת את מגבלותיה של תורת מדינה יורידית-פילוסופית א-היסטורית. *Society Must Be Defended* מבהיר כי בעיית הריבונות טומנת בחובה הרבה יותר מן התהיות הלוגיות-יורידיות שאגמבן מעלה. פוקו מסלק את המודל הזה ביעילות יחסית, אולם אז הוא מחזיר את הצורה המדינתית היורידית כבריתה עם הסובייקט הלאומי החדש, העולה ומתפתח של ההיסטוריה. הדבר מוביל לחקירה מתוחכמת הרבה יותר של בעיית הריבונות, תוך שהוא פותח את כל הסוגיות הניתוחיות למיניהן, שמעתה איננו יכולים כביכול בלעדיהן. ישנם אמנם גופי ספרות גדולים על ריבונות מדינתית יורידית מצד אחד, ועל פוליטיקת הסובייקטיביות — ובמיוחד על פוליטיקת הזהות ועל פוליטיקת הסובייקטיביות הקיבוצית כגון המדינה — מצד האחר. אלא שאף אחד מהם אינו מציע דרך משביעת רצון להתמודד עם בעיית הריבונות ועם ביטוייה העכשוויים. תחת זאת, הזיווג בין שתי קבוצות העקרונות והפרקטיקות האלה בתיאורטיזציה המתוחכמת שפוקו מציע למדינת הלאום — היינו, ריבונות מדינתית וסובייקטיביות קיבוצית — הוא שפותח את שעריו של שדה ניתוח מוזנח ופורה להפליא.

באופן זה פוקו מסמן כמה כיווני ניתוח פוריים בהרצאה האחרונה בסדרה. הוא מצביע על מסלולים היסטוריים מסוימים בעלי שורשים משותפים בניתוחו הגנאלוגי של הריבונות המדינתית-לאומית. אחד מהם הוא השיח על מאבק ועל מלחמת הגזעים. לשיח זה נוכחות חזקה לאורכן ולרוחבן של ההרצאות, ונגעתי בכך כשדנתי ברעיון האומות הניצות של פוקו. פוקו פונה מכאן לדון במקורות הגזענות הטמונים בשורשים אלו. רעיון הביר-פוליטיקה של פוקו מופיע אף הוא לראשונה בהרצאה האחרונה. שוב, הרעיון מוצג כפיתוח של נושאים שכבר נידונו; פוקו חוקר כיצד חייהן של אוכלוסיות ובריאותן הופכים לדאגתו המרכזית של שלטון ריבוני. בדפים האחרונים הוא מעיר הערות קצרות על הנאציזם כצורה פתולוגית של התפתחויות אלו, על הגזענות האבולוציונית או הביולוגית ועל הניוון הנוכח בצורות שונות של הסוציאליזם (במיוחד בזה הסובייטי).

הדרכים המסתעפות הללו מציגות שטחים מפתים ופרובוקטיביים למחקר נוסף, שחלק גדול ממנו כבר מתבצע ללא ספק במקומות אחרים. אולם ברצוני להדגיש כי החידוש המרכזי של *Society Must Be Defended* אינו נעוץ במלחמת הגזעים והגזענות, לא במלחמת המעמדות ולא בביר-פוליטיקה. תחת זאת, מקורותיהם של כל המסלולים ההיסטוריים הללו טמונים במהלך שנוקט פוקו לשיקום האיחוד בין הריבונות המודרנית לסובייקטיביות הקיבוצית במדינת הלאום. זהו החידוש הפוליטי-פילוסופי היסודי, המאפשר את המאבקים העוקבים שבהם שלטון וזהות שזורים זה בזו. ההרצאות שבספר מורכבות מאי-אלו היפותיזות ראשוניות, נתח של חומר היסטורי שהוא חלק הארי של ההרצאות, ולבסוף אוסף של הצעות פרובוקטיביות ביותר למחקר נוסף, שפוקו עצמו מימש רק מעטות

מהן. מבנה ההרצאות מרמז שאנו רשאים לראות בהן מעין הקדמה לפוליטיקה של המאה ה-20, במיוחד של חלקה הראשון הסוער. קוראים בעלי דמיון עשויים להבחין בהבלחים של תיאורטיקנים רבים מתקופה זו, כגון ובר, שמיט, בנימין, לוקאץ', סורל ולנין. מכאן אני מבקש לערוך את הקישור ולטעון בזכות הרלוונטיות של *Society Must Be Defended* לפוליטיקה העולמית בת-זמננו ולדיון הביקורתי-תיאורטי העכשווי על הריבונות ועל מצב החירום, דיון שכבר הקים מן המתים את שמיט ואת בנימין ואפשר ללא ספק להרחיבו עוד בכיוון זה.

בעקבות החידושים של *Society Must Be Defended* עלינו להביא היום בחשבון שאנו ניצבים לא רק מול פוליטיקה של מלחמה ודיכוי, המנוהלים בידי מדינה ריבונית שמנהיג שחקן תבוני, אלא מול פוליטיקה של עוינות סובייקטיבית קיבוצית הכרוכה במנגנון מדינתי מבעית. השאלה איננה פשוט מיהו "אויב המדינה" או "אויב האומה/החברה/העם", או מי נבנה ככזה, אלא שילוב מפחיד של השניים. האתגר הניצב בפנינו הוא שהמדינה מחרחרת הריב והדכאנית חותרת לתבוע לגיטימיות לא סתם באמצעות פעילות על פי תכתיבים ביטחוניים או בשם העם, אלא בשם אידיאל לאומי. כפי שפוקו מבהיר, האומה מתימרת להיות נושאת האוניברסליות. לכן הנשיא ג'ורג' בוש וראש הממשלה טוני בלייר מבקשים להתבסס על דימויים לאומיים (שונים אולי) של "חירות", "דמוקרטיה" ו"ציביליזציה" אוניברסליות, לקדםם ולהפיצם. ביטוי מובהק של אידיאולוגיה לאומית-אוניברסלית זו הוא הניאור-שמרנות (Williams 2005).

פירוש הדבר הוא שמאבקי נגד פוליטיים — מערכות נגד המלחמה ובעד חירויות האזרח, למשל — אינם אלא מאבקים על משמעותו של האידיאל הלאומי כולו או חלקו, ועל הזכות לדבר בשמו. מאבקים אלו עשויים להיות מאבקים נגד צורה מסוימת של מדינת הלאום, אבל הם אינם מאבקים נגד הצורה המדינתית. פתיחה זו מובילה לתחום מבוסס יותר בעבודתו של פוקו — תחום השלטון, ההתנגדות, הממשליות ואפילו החירות, המפעפעים ביצירתם המשותפת של סובייקטים בידי החברה ושל החברה בידי סובייקטים.

תגובה ביקורתית אופיינית לטיעון שלפיו פוקו אינו עורף את ראש המלך, כך אפשר היה לצפות, היא שתיאוריית הממשליות שלו היא למעשה החלופה שהוא מציע לריבונות. ברם, אני הייתי מפרש ממשליות, בדומה להרדט ולנגרי, לא כחלופה למושג הריבונות, אלא כפיתוח מתוחכם יותר שלו.¹² כפי שמדגים הניתוח שאני מציע לסדרת ההרצאות, אין להבין את הריבונות אך ורק כמוסד שלטון מיושן וממורכז, אלא כמושג פוליטי בעל היסטוריה עשירה של מחלוקת, ניכוס, חידוש ושינוי קיצוני. ברגע שהריבונות משנה צורתה מריבונות מדינתית מודרנית לריבונות של מדינת לאום מודרנית, קווי בריחה פוליטיים ותיאורטיים רבים בני-זמננו כבר נכבשים מחדש.

* * *

12 Hardt and Negri 2000, p. 88. ברצוני לסייג ולומר כי אני מסכים עם דבריהם רק בנקודה מסוימת זו.

אפשר להבין את *Society Must Be Defended* כגנאלוגיה של מעבר השיח הפוליטי המודרני מהובס לקלאוזביץ. החל בנורמטיביות היחידה של המדינה הריבונית היורידית ההובסית,¹³ פוקו מתווה את הופעתו של שיח נגד – קו בריחה אם תרצו – של סובייקטיביות קיבוציות ניצות, התובעות לעצמן שלטון והיסטוריה. אז המדינה שבה ומשתלטת עליו, או ליתר דיוק, "אומה" שלטת מופיעה כדי להתנער מכבליה הקהילתיים, לתבוע לעצמה את המדינה ולהכריז שהיא היא הסובייקט של היסטוריה אוניברסלית. התוצאה המיידית של אוניברסליזם לאומי זה היתה האימפריאליזם הנפוליאוני (שפוקו פוסח עליו, למרבה האכזבה). חייבים אפוא להבין את צמיחתו של האידיאל השיחני והפוליטי של מדינת הלאום הקלאוזביצית כתגובה הן לתזת האומות הניצות ברמה התת-מדינתית והן לבעיית האימפריאליזם ברמה החוץ-מדינתית. איחוד הלאום והמדינה אצל קלאוזביץ מבטא נורמטיביות כפולה. מצד אחד, נורמטיביות של מה שהיינו מזהים בתור הלאום המודרני מציינת את דיכויין של האומות התת-מדינתיות, הניצות הרבות של פוקו באמצעות הרחבתן, כך שיוכלו למלא בלעדית את המיכל המרחבי וההיסטורי שהוא המדינה. מצד אחר, הנורמטיביות של הצורה המדינתית – או הנורמטיביות של המערכת המדינתית – משמשת לבלימת ההתפשטות האימפריאלית ומבטיחה שכל ביטוי לאומי פרטיקולרי של האוניברסלי יישאר פרטיקולרי ולא יהפוך לאוניברסלי באמת.

כבר התחלתי לטעון שבעיית הריבונות מורכבת הרבה יותר מההיגיון ומהצרכים היורדיים-פילוסופיים שלו כדג אגמבן. ביטויי ריבונות בני-זמננו שבים וחושפים ללא ספק את הפרדוקסים של החשיבה המשפטית והחוקתית, תוך שהם מגלים את עודף השלטון הריבוני בהשוואה לתוכניות פוזיטיביסטיות. אבל ריבונות היא הרבה יותר מתצרף משפטי. ב-*Society Must Be Defended*, פוקו חושף את הממדים השיחניים וההיסטוריים של הריבונות המדינתית-לאומית המודרנית, ואגב כך משרטט גנאלוגיה המתארת כיצד סמכות פוליטית נשזרה ברעיונות רבי-עוצמה של זהות קיבוצית וכיצד מדינת הלאום הפכה לסובייקט השליט של ההיסטוריה האוניברסלית עצמה.¹⁴

האוניברסליות שנצבעה בצבעים אידיאליים של מדינת הלאום מעמידה צורות מרחביות-זמניות רבות-עוצמה של הדרה ושיפוט, שהמודל היורדי העקר של הריבונות מחמיץ. פוקו עצמו הופך לדוגמה משהוא נופל קורבן לנחישותו של ההיגיון הזה ומסומן כמסוכן. צורה דוחקת יותר היא הדרך שבה אחרים מסוכנים נבנים כשונים מאתנו במונחים מרחביים, אך גם נבנים כמפגרים, ברבריים וטרום-מודרניים במונחים זמניים. עלינו גם להביא בחשבון את ההבחנה הפוליטית בין מחאה והתנגדות לגיטימית בדרכי שלום לבין ה"טרוריסט" הבלתי לגיטימי (או משולל הלגיטימציה), האלים והרצחני. אם צורות של התקוממות והתנגדות פוליטיות אינן מחויבות לשינוי בדרכי שלום של הרעיונות והמוסדות

¹³ תיאור זה של הובס רחוק כמובן מלמצות את רעיונותיו ואת עקרונותיו.
¹⁴ אולם פוקו אינו מעמיק יתר על המידה בשאלה כיצד עברה מדינת הלאום אוניברסליזציה – היינו, הפכה לצורה פוליטית אוניברסלית, כלומר גלובלית. פוקו איננו הוגה השייך לתחום היחסים הבינלאומיים ואיננו הוגה פוסטקולוניאלי.

שעליהם מתכוננות מדינת הלאום ומערכתה, הרי שהן נחשבות בלתי לגיטימיות, מסוכנות וכיום — "טרוריסטיות". היגיון יורדי אינו עושה צדק עם דקויות אלו. "אויבים" אינם מסתכסכים סתם כך מטעמים של טובת המדינה, אלא פוגעים במושגים הגמוניים של זהות וקוראים עליהם תיגר.

מושגים אלו של זהות הם לעתים קרובות לאומניים, אך הם אינם רק כאלה. אסור לנו להתעלם מהברית המשונה בין הפרטיקולרי לאוניברסלי במדינת הלאום. הלאומי הוא מבוכנים רבים ביטוי של הפרטיקולרי, אבל הוא גם ביטוי פרטיקולרי של האוניברסלי. ה"אויב" אינו סתם מאיים על "אורחות החיים שלנו", אלא פוגע ברעיונות האוניברסליים הליברליים הבאים לידי ביטוי במרחב התרבותי והפוליטי-לאומי. אפשר שה"אויב" אינו עוסק בצורות לגיטימיות של מחאה, של מרי ושל התנגדות, אינו מכבד את האידיאלים הדמוקרטיים או את זכויות האדם שלנו, או שאינו דוגל בסובלנות, בדו-קיום בשלום, בזכויות נשים ובזכות להיות שונה. צורות של קוסמופוליטיות ליברלית אינן מפלט מבעיית הריבונות; אפילו לליברלים סובלניים יש אויבים.

Society Must Be Defended אינו עורף את ראש המלך. תחת זאת, הוא חושף את מורכבותה של בעיית הריבונות. הריבונות הרבה יותר מסובכת מכפי שעולה מחלק ניכר מן הוויכוח בן-זמננו על הריבונות ועל מצב החירום. לא שהבעיה הזו קשה יותר מבחינה לוגית, אלא שהיא עמוקה ורחבה יותר מכפי שרבות מההנחות השגורות בחשיבה הפוליטית מוכנות להודות, ומגיעה עד הזהות, התרבות וההיסטוריה. רבים מקווי הבריחה שמציעים הוגים ביקורתיים קיצוניים, כגון סובייקטיביות מתקוממת, "אגוניזם" או פתיחות לשוניות, כבר מוכלים בתחום השדה רחב-הידיים של הריבונות המדינתית-לאומית. הפרטיקולריות של מדינת הלאום היא כבר ביטוי לאוניברסליות וכבר חושפת את עצמה לביקורת ולערעור. הקנוקנות של הריבונות המדינתית-לאומית המודרנית מסתרגות ומגיעות עד מצבנו הקשה הנוכחי, כפי שמדגימה הרלוונטיות של רבות מהסוגיות ההיסטוריות שפוקו מעלה.

Society Must Be Defended הוא טקסט הכרחי לזמננו. לא זו בלבד שהוא מציע דרכים חדשות ומגוונות לחשוב על שאלות פוקויניות של שלטון ופוליטיקה, המחזירות לתמונה היבטים שיחניים ו"לאומיים" של הריבונות, שכה מרכזיים להתעלם מהם, אלא שהוא גם מציע דרך מתוחכמת לחשוב על אתגרי ההווה ועל סכנותיו. *Society Must Be Defended* הוא בגדר תגובה מקורית ופורה להפליא לתיאורטיזציות ביקורתיות בנות-זמננו של בעיית הריבונות.

ביבליוגרפיה

- בנימין, ולטר, 1996. "על מושג ההיסטוריה", מבחר כתבים, כרך ב, הרהורים, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, עמ' 310–318.
- הובס, תומס, 1962. לוייתן: או, החומר, הצורה והשלטון של קהיליה כנסייתית ואזרחית, תרגם מאנגלית יוסף אור, מאגנס, ירושלים.

- פוקו, מישל, [1976] 1997. תולדות המיניות: הרצון לדעת, תרגם מצרפתית ג' אש, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
- שמיט, קרל, [1922] 2005. תיאולוגיה פוליטית, תרגם מגרמנית רן הכהן, רסלינג, תל-אביב.
- Agamben, Giorgio, 1998. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Fontana, Alessandro, and Mauro Bertani, 2003. "Situating the Lectures," in *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76*, trans. David Macey. New York: Picador.
- Foucault, Michel, [1975] 1995: *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, trans. Alan Sheridan. New York: Vintage Books.
- , 1980. "Two Lectures," *Power/Knowledge*. ed. and trans. Colin Gordon. New York: Pantheon, pp. 78–108.
- , 1997. *Ethics: Subjectivity and Truth: The Essential Works of Foucault, 1954–1984*, Vol. 1, ed. Paul Rabinow, trans. Robert Hurley. New York: Allen Lane/Penguin Press.
- , 2003. *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–1976*, trans. David Macey. New York: Picador.
- Gillan, Audrey, 2003. "Torture Testimony 'Acceptable': Expert Tells Terror Appeal Hearing that MI5 Would Use Information Obtained under Duress in Court," *The Guardian*, July 22, 2003.
- Gordon, Colin, 2002. "Introduction," in *Power: Essential Works of Foucault, 1954–1984*, Vol. 3, ed. James D. Faubion. London: Penguin.
- Guild, Elspeth, 2004. *EU Citizenship and Migration Law*. Nijmegen: Kluwer Law International.
- Habermas, Jürgen, 1989. "The Horrors of Autonomy: Carl Schmitt in English," in Jürgen Habermas, *The New Conservatism*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hanssen, Beatrice, 2000. *Critique of Violence: Between Poststructuralism and Critical Theory*. New York: Routledge.
- Hardt, Michael, and Antonio Negri, 2000. *Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Norris, Andrew, 2003. "The Exemplary Exception," *Radical Philosophy* 119 (May–June): 6–16.
- Reid, Julian, 2003. "Deleuze's War Machine: Nomadism against the State," *Millennium* 32 (1) (February): 57–86.
- , Forthcoming. "Life Struggles: War, Disciplinary Power, and Biopolitics," *Social Text*.
- Schmitt, Carl, [1932] 1996. *The Concept of the Political*. Chicago: Chicago University Press.
- Williams, Michael, 2005. "What is the National Interest? The Neoconservative Challenge in IR Theory," *European Journal of International Relations* 11: 307–337.

